

*Adam Fałowski**

ZE STUDIÓW NAD HISTORIĄ SŁOWNICTWA UKRAIŃSKIEGO

FROM STUDIES OF UKRAINIAN VOCABULARY HISTORY

In the article, 36 words which were described as unclear or doubtful in the historical dictionary of the Ukrainian language by Jevhen J. Tymchenko, have been interpreted in terms of form and semantics.

Keywords: the history of the Ukrainian language, lexis, semantics, etymology

Słowa kluczowe: historia języka ukraińskiego, leksyka, semantyka, etymologia

*Pamięci Profesora
Wasyła Nimczuka*

W 2007 roku ukazał się mój artykuł zatytułowany *Wyrazy niejasne w „Матеріалх до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.” J. Tymchenki* [Fałowski, 2007]. Staralem się w nim przyjrzeć bliżej wyrazom, które nie zostały zadowolająco zidentyfikowane i zinterpretowane pod względem znaczeniowym lub w ogóle nie podjęto próby takiej interpretacji, co zostało zasygnalizowane znakiem zapytania. W końcowej części artykułu stwierdziłem wówczas:

Okazuje się, że spośród ogólnej liczby 204 jednostek leksykalnych naznaczonych w „Materiałach” piętnem nieprzejrzystości przynajmniej ze 126 zostało ono zdjęte w wyniku moich znuźdnych poszukiwań. Dodatkowo jeszcze 22 wyrazy należy uznać za poprawnie zinterpretowane co do znaczenia, niezależnie od tego, że nie udało się ich odszukać w dostępnych źródłach leksykograficznych języków wschodniosłowiańskich oraz języka polskiego. Pozostaje zatem 56 jednostek, które nie poddają się jednoznacznej interpretacji formalnej lub semantycznej. [...] Należy mieć nadzieję, że dalsze intensywne badania i poszukiwania pozwolą na jeszcze znaczniejsze zmniejszenie liczby niejasnych wyrazów w „Materiałach” J. Tymchenki [Fałowski, 2007, s. 96].

* Katedra Ukrainistyki, Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej, Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Ingardena 3, 30-060 Kraków; e-mail: adam.falowski@uj.edu.pl.

Od ukazania się wymienionego artykułu minęło równo 10 lat. W tym czasie nieco poprawił się stan leksykografii ukraińskiej, ukończony został słownik etymologiczny [ESUM], pojawiły się kolejne zeszyty słownika historycznego [SUM XVI–XVII]. Podobną sytuację obserwujemy w odniesieniu do leksykografii białoruskiej [HSBM; ESBM]. Jest to zatem właściwy moment, aby zwerfikować swoje stanowisko dotyczące nieprzejrzystej leksyki zamieszczonej w *Materialach* Jewhena Tymczenki, zwłaszcza zaś tych 56 jednostek, których nie udało się w pierwszym podejściu rozpoznać w stopniu zadowalającym. A oto wyniki dalszych poszukiwań i przemyśleń:

ВКЛЕПОВАТИСЯ. [Ошибаться в отношении особы или животного?]. *Не знаю, в который обычай в жону и в статок мой якийсь чоловікь вклепуться*. Кн. Луцк., л. 115 (1570).

Raczej nie wchodzi tu w grę ukr. *вкленатися* (*укленатися*) *розм.* ‘потрапити в неприємне становище внаслідок помилки, необачності’ [WTSSUM, s. 150]. Bardziej odpowiednie wydaje się inne znaczenie tego czasownika, widoczne we współczesnym języku ukraińskim: *фам.* ‘закохатися’ [tamże]. A więc powyższy urywek należy zapewne tłumaczyć tak: „nie wiem, jakim to obyczajem jakiś mężczyzna zakochuje się (dosłownie: „wklepuje się” = dobiera się, wpycha się, włazi) w mojej żonie i moim majątku”. Bardzo podobny cytat znajdujemy w *Słowniku historycznym języka białoruskiego* pod hasłem *вкленыватися*: „онь пакъ нѣтъ вѣдома въ которую причину въ отчину ся нашу вкленываеать” (1539), co objaśnia się jako ‘увязвацца, умешвацца’ [HSBM III, s. 306], por. też *вкленати(ся)* ‘захапіць, прысвоіць’ „не въ своего коня есми вклепался” [1510 – tamże]. Znaczenie ‘wdać się, wplątać się, uwikłać się, wleźć’ dla pol. *wklepać się, wklepywać się* odnotowuje tzw. *Słownik warszawski* [SW VII, 637].

ЗАХОДИЩЕ. Дорога к имению (?). *Конец Вепринского лѣска полоса Микитѣ, Семену, зъ дорогою городовою Ивану, зъ заходищемъ Феодору*. АЮЗР. II, 193 (1592).

Chyba bardziej wiarygodne niż ‘droga do majątku’ byłoby tłumaczenie tego wyrazu jako ‘zakątek’, por. ukr. dial. *заходеньки* ‘завулки, закутки’ [ESUM VI, s. 192], zachodniopoleskie *заход* ‘куток села’, *заходи* ‘місце серед болота, де влітку випасали корів і де пастух мав землянку’ [Аркушин, 2000, I, s. 179]. Por. także stuktur. *заходь* ‘угіддя’ [SUM XVI–XVII 11, s. 37].

ЗДУВА. [?]. *Приказаль тежь Гдь през Моусеа: абы для потребы дворовой, абы каждый живый члвкъ и невѣста укупаль долокъ земли, а закрыль нечистоту свою за полкомъ для здувы мѣстца святаго*. Рук. Хр. 58.

Wydaje się, że jest to rzeczownik pochodny od czasownika ukr. *здувати*, *здути*, *здунути* ‘струменем повітря, подувом вітру скидати, зносити щонебудь звідкись, із якоїсь поверхні’ [Грінченко, 1996–1997, II, s. 147–148; ESUM II, s. 148–149; WTSSUM, s. 363], brus. *здуваць*, *здуць* ‘ачысціць ад чаго-н. струменем паветра, ветру // знесці што-н. струменем паветра’ [TSBM II, s. 466], w tym konkretnym przypadku użyty w znaczeniu ‘oczyszczenie = usunięcie nieczystości’, por. jeszcze łemk. *zduwaty* ‘zdmuchiwać’ [Rieger, 1995, s. 151], boj. *здувище* ‘ділянка землі на підвищенні, звідки вітер все здуває’, ‘неврожайне місце’ [Онишкевич, 1984, I, s. 307], śl. dial. *zduvac* ‘zdúvat’ „Pri vjaňu zarna jeden s mechen zduval, že odešla pl'eva” [Buffa, 2004, s. 325].

ИРШИЦА. [Замша, Ржавчина ?]. *Бланки на стѣнѣ замковой отъ иршицы оправлять повинни*. АЮЗР. I, 252 (1594).

Blanki ‘parkany drewniane na wałach obronnych’ [zob. Wańkowski, 2000, I, s. 55] nie mogły rdzewieć, gdyż były zrobione z drewna (ew. z kamienia). Trudno więc zgodzić się na tłumaczenie wyrazu *иршица* jako ‘rdza’. Biorąc pod uwagę znaczenie czasownika *оправляти*, por. stukr. *оправляти*, *оправити* 1. ‘поправлять, поправитъ, починять, починитъ; восстановлять, восстановитъ’; 2. ‘укреплять’, należałoby oczekiwać, że chodzi tu o odnowienie, odtworzenie lub umocnienie występów drewnianych lub kamiennych na murach i wieżach obronnych. Ale to naprawianie murów i umocnień miało konkretny wymiar: „отъ иршицы”. О czym mowa? Вуц może blanki były objiane skórą, w takim wypadku wyraz *иршица* uznalibyśmy za pochodny od *ирха*, por. stukr. *ирха* ‘вид замши’ [1583 – SUM XVI–XVII 13, s. 166], ukr. dial. *ирха* ‘вичинена овеча чи козяча шкіра’, *иршанки* ‘шкірянні штани’, *иршлиця* ‘облямівка на кожусі із смушки’ [ESUM II, s. 318].

КРОШВНИЦА. [?]. *[Давид] роздавалъ каждому по укруху хлѣба и сковрад-ның млины и зелія отъ крошвниці*. Рук. хр. 100.

Dokładny odpowiednik formalny i semantyczny powyższego wyrazu znajdujemy w języku bułgarskim, por. dem. *крошница*, *крошничка* ‘korzinka, korzinočka’, pochodne od *крошня* ‘korзина’ [z Gerowa – ESSJ XIII, s. 12], a także w gwarach słowackich, por. *krošnica* ‘menší kôš, ktorý na chrbte nosili remeselníci al. podomoví obchodníci’ [SSN I, s. 886], co od *krošňa* ‘skrinka, kôš a pod., ktorý na chrbte nosili remeselníci, vinohradníci al. podomoví obchodníci’ [tamże]. Postać wyjściowa znana jest z zabytków staroukraińskich i starobiałoruskich, por. *крошня* ‘рибальський сак; кошик, діал. крошня’ [SUM XVI–XVII 15, s. 146], *крошня* ‘плечены з пругоў кош як тара і мера дробных тавараў’ [ze Skoryny – HSBM XVI: 176], co według ESSJ [XIII, s. 12]

kontynuuje ps. **krosn'a* (**krosnja*) < **krosno*, **krosna*, bo to kosz noszony na plecach osadzony na specjalnym stelażu z drewna. Zob. także ESUM [III, s. 106], ESBM [V, s. 119].

КУТКА. [Кошка?]. Не бався въ той смродливой кутцѣ. Пр. Мн. 125.

Na pewno nie chodzi o kota, lecz o pomieszczenie mieszkalne, por. stukr. *кучка, кучька, кутка* ‘(убога оселя) хатка, халабуда’ [SUM XVI–XVII, s. 206]. Cyryl Trankwilion Stawrowiecki użył tej nazwy w znaczeniu metaforycznym, aby pokazać marność egzystencji ziemskiej (cielesnej) w zestawieniu z pałacem życia wiecznego w niebie.

ЛОВЧАНКА. [?]. *Товариство его [взяло] двадцать пять бочокъ ловчанки*. Арх. Мрт. 133 (1688).

Dość niejasne. Brak poświadczeń w źródłach wschodniosłowiańskich. Ponieważ mowa jest o beczkach „czegoś złowionego”, najpewniej będzie to jakaś solona ryba. Nie można wykluczyć, że może to być także solona dziczyzna, chociaż jest to mniej prawdopodobne, gdyż czasownik *łowić* ma przede wszystkim znaczenie ‘chwytać ryby’, rzadziej ‘łapać inne zwierzęta, polować’ [zob. Boryś, 2005, s. 302–303]. Z drugiej strony wszakże pol. homonimiczne *łowczanka* (1. połowa XIX w.) ‘córka łowczego’ przeciwstawia się takiemu rozumowaniu [zob. Bańkowski, 2000, II, s. 106].

ОМАЛСИТИ. [?]. *Очи тыхъ людій омалсиль еси*. Рук. xp. 56.

Wydaje się, że mamy tu do czynienia z metatezą, por. ukr. *обмаслити, обмаслювати* *розм., рідко* 1. ‘намазувати поверхню чогось чим-небудь масним’; 2. ‘покривати поверхню чого-небудь шаром якоїсь липкої речовини; обмазувати’ [WTSSUM, s. 643].

ОСОБИСТЫЙ. Единственный (?). *Тот небожчик десятого числа новеврия з другим человеком особистым, на одном возъ в бору ехали*. Ак. Бор. 78.

Tłumaczenie tego przymiotnika przez ros. *единственный* nie przekonuje. Bardziej wiarygodne wydaje się zestawienie go z pol. daw. i dial. *osobisty* ‘okazałej postaci, postawny, słuszny’, ew. ‘szanowny, poważny’ [SW III, s. 857], por. także *osobisty* ‘o człowieku: możny, znaczący’ [MSZP, s. 205]. Tak więc nieboszczyk [kiedy jeszcze żył] 10 listopada jechał na jednym wozie do boru z człowiekiem postawnym, słusznej postury lub kimś ważnym, znaczącym, możnym.

ОТПРАВЧОЕ. [Вид подати?]. *Дгъчкованое и отправачое отъ кождое речи суженое никоторое не выймаючи, водлугъ статуту теперешнего нового,*

на мѣщанохъ Ульскихъ брано и отпраовано быти маеть, черезъ поруку о вшелякую речъ. АЮЗР. I, 208 (1577).

Dokładne znaczenie tego wyrazu podaje *Słownik historyczny języka białoruskiego*, por. *отправчое* ‘плата судовому выканаўцу’ [1588 – HSBM XXIII, s. 221], co ma bezpośredni związek z rzeczownikiem *отправа* ‘выкананне судовай пастановы, спагнанне грошай, маёмасці’ [tamże, s. 212] i czasownikiem *отправити* ‘выканаць судовую пастанову, спагнаць грошы, маёмасць’ [tamże, s. 215], *отправовати, отправывати* ‘выконваць судовую пастанову, спаганяць грошы, маёмасць’ [tamże, s. 220].

Ten sam cytat w wymienionym źródle leksykograficznym ma nieco inną postać: дѣцкованое и отпраовчое отъ каждое речи сужоное...на мещанохъ Ульскихъ брано и отпраовано быти маеть [tamże].

ПОВѢЧЩИНА. [Вид какой-то подати?]. *Мыто рыбное, повѣчщины, грошь варовый*. АЮЗР. I, 57 (1518).

W SUM XVI–XVII [3, s. 181] pod hasłem *варовое* ‘податок від варіння пива’ czytamy: отъ каждое судины меду пресного поветщины по грошу, а отъ вару пива такежъ по грошу варового (1556). Por. także pol. daw. *powieczne* ‘jakaś opłata pańszczyźniana’: „A nadto co z osobna 1 człowiek daje zmiennego miodu pół lipieczej i powiecznego gr 2” [SPXVI 29, s. 88].

Zapewne pochodne od *(no)ветиати, por. *повѣтшаний* ‘ставший ветхим, обветшалый’ [1499 – SRJ XV: 156], *ветиати* ‘старіти’: „obsolesco, is, ветшаю, старѣюся” [1642 – SUM XVI–XVII 4, s. 6]. Wygląda na to, że mamy tu do czynienia z nazwą opłaty za poddawanie procesowi starzenia się (dojrzewania) miodu pitnego, co podnosiło jego jakość, por. *ветхое* (про вино) ‘старе, вистояне’: „Нѣкто не можетъ, пивши ветхое, што бы схотѣвъ заразъ нового” [XVI – tamże].

ПОДВАРОКЪ. Двор, усадьба (?). *Если продавъ подварокъ свой власний*. Ак. Бор. 5.

Por. ukr. *підварок* ‘фольварок, ферма, мыза’ [Грінченко, 1996–1997, III, s. 160], ‘фільварок, ферма’ [WTSSUM, s. 765]. ESUM [IV, s. 389] traktuje jako wyraz dialektalny obok *підвірок, підворок* ‘ts.’ i uznaje za wynik przekształcenia formy *фільварок* pod wpływem ukr. *подвір’я*, dial. *підвір’я* ‘двір’.

ПОДВАРЧАНИНЪ. Оздодворец (?). *Прошение... чиншовихъ колодійцовъ, мѣрочниковъ и подварчанъ*. Арх. Мот. 142 (1716).

Prawdopodobnie derywat sufiksalny od rzeczownika *подварокъ* w znaczeniu ‘помощник солевара, чернорабочий на солеварне’ [1602 – SRJ XV: 225].

Znaczeniowo współgra doskonale z wyrazem *коломієць* (zob. cytaty powyżej), por. stokr. *коломыєць* ‘solewar або житель м. Коломій’ [SUM XVI–XVII 14, s. 195], ukr. dial. *коломієць* ‘solewar’ [ESUM II, s. 519].

ПОДРУТЬ. [?]. *С подруту челядничого, преречоний Василь раниль пана Воробя в локоть лъвой руки*. Ак. Неж. Маг. 31.

Zapewne chodzi tu o pol. *podrzut* ‘rzecz podrzuciona, nasunięta, narzucona’, *podrzutny* ‘podrzucony, podstępnie podsunięty, podłożony, podmieniony, apokryficzny’, *podrzucić* przen. ‘podsunąć, narzucić, poddać, nastęczyć, nasunąć’ [SW IV, s. 412]. A więc Wasyl ranił pana Worobia w łokieć lewej ręki z namowy (podszeptu) czeladników.

ПОЗДНИКЪ. [?]. *Отъ Рудного лъса къ позднику а отъ поздника къ зереманцу*. АЮЗР. I, 42 (1510).

Należy mieć na uwadze jakiś obiekt topograficzny (obok lasu rudnego i żeremi bobrowych). Czy takim obiektem mógłby być teren porośnięty psianką czarną (*Solanum nigrum*), por. ukr. dial. *позник* ‘паслін чорний, *Solanum nigrum* L.’, *поздника* ‘тс.’ [ESUM IV, s. 480] lub dziewięciornikiem błotnym, por. stpol. *ро́зник, ро́зник* ‘*Parnassia palustris* L.’ [SSłpol. VII, s. 20]? Nie ma co do tego pewności, ale ostatecznie nie można też tego wykluczyć.

ПОЛСТАНЪ. [Мера длины или площади?]. *Видел есми запусу [ліса] з одного конца якобы полстан вырубано*. Кн. Луцк., л. 62 (1565).

Błąd w odczycie. Należy najpewniej czytać: *пол стаи*, biorąc pod uwagę chociażby stpol. *стаја, стаје* 1) ‘kawałek pola określonej wielkości (różnej zależnie od okolicy), najczęściej ok. 1,4 ha’; 2) ‘miara odległości, miara długości (wielkości zmiennej), najczęściej ok. 200 m’ [SSłpol. VIII, s. 407] albo *полстай*, por. pol. daw. *połstaj* ‘miara długości równa połowie staja’ [SPXVI 27, s. 66].

ПОНОРЪ. Паром. *Берегомъ Удая у верхъ ити ку поноромъ уперекъ Удая, черезъ поноры межи островомъ прогалиное къ мосту монастырскому*. Л. М. Г. 48.

Z rum. *ponór* reg. ‘urwisko, osuwisko’ [WSRP, s. 651].

ПОСТУПЦА. Последователь (?). *Поступцы панежа Римского*. АП. (1690).

Zapewne wchodzi w grę słowo *подступца*, por. stbrus. *подступца* ‘ашуканец’ (polsk. *podstępca*) [Булыка, 1972, s. 249]. Pol. *podstępca* ‘ten, co się dopuszcza podstępu, zdrajca, oszust’ znane już od XVI wieku (Rej) [SW IV, s. 421], derywat od czasownika *podstępić* (*kogoś*) ‘podejść ukradkiem, oszukać’, „które ulubionym słowem M. Reja” [Bańkowski, 2000, II, s. 667].

ПОФАКГОВАТИ. Соскоблить (?). *Пофакговавиши [мездру швецъ] въ Божій частъ укладаеть въ квась.* Клиим. 219.

Termin szewski. Tłumaczenie poprawne, por. ukr. dial. *фаговати* ‘скребти, скоблити (шкіру)’, *фагівник, фаговник* ‘ніж для обробки шкіри’, co uznaje się za germanizm, por. niem. *fegen* ‘мести, чистити’ [ESUM VI, s. 62–63].

ПРЕСЪДЛЫЙ. [?]. *Згода пресъдлая.* АП. 1154.

Może mieć związek z pol. daw. *przesiadać* ‘przejechać się; komuś się robi niedobrze; przen. dawać się we znaki; ktoś ma czegoś dość’ [SPXVI 32, s. 156], *przesiąść, przesieść, przesiadać* (komu) ‘dokuczyć, dać się we znaki, zalać sadła za skórę, dojeść mu do żywego, dopiec’ [SW V, s. 189]. W takim wypadku mowa jest o zgodzie niechcianej, która daje się we znaki, doskwiera i dokucza.

ПРИСАДНОЕ. Добавочные пошлины (?). *По дванадцяти грошей присадного.* Пам. IV, отд. II, 130 (1545).

Argumentacja semantyczna (wbrew fonetyce) zdaje się przemawiać za tym, że mamy do czynienia z polonizmem, por. stpol. *przysądne* ‘opłata na rzecz sędziego, uiszczana przez stronę wygrywającą’ [SStpol. VII, s. 342], pol. daw. *przysądne* ‘opłata za wydanie pisemnego wyroku sądowego’ [SPXVI 34, s. 61].

ПУДОВНЯ. [?]. *З Яцковое пуци ушатковъ три и пудовня.* АЮЗР. II, 108 (1470).

Jeśli pod nazwą *ушатокъ* kryje się ‘naczynie uszate’ lub ‘węborek, ceber’ [zob. SW VII: 385], a także ‘bliżej nieokreślona miara miodu’ [MSZP, s. 346], to wyraz *пудовня* mógłby oznaczać ‘naczynie o objętości jednego puda’, por. stros. *пудница* ‘кадочка емкостью в один пуд, пудовая мера’ (1672), *пудовикъ* ‘то же, что пудница’ (1673), *пудовка* ‘хлебная мера, четверик, 1/8 хлебной четверти; в весовом отношении приравнивалась к пуду для овса, к 1 ½ пудам для ржи’ (1659), *пудок* ‘мерный сосуд емкостью в один пуд’ [SRJ XXI, s. 41–42].

РОСПОТИРАТИСЯ. Осмотреться (sr. pl. *rozpatrzeć się?*). *Свирицевскій напавши [на Турковъ], а не давши имъ розпотиратися, сточилъ зъ ними битву.* Боб. 282.

Tłumaczenie niewłaściwe. Należy raczej wziąć pod uwagę pol. daw. *rozpostrzać się* ‘być szeroko rozciągniętym’, *rozpostrzeć się* ‘zając dużo miejsca, znaleźć dla siebie dosyć miejsca, spargere se’, *rozpostrzyć się* ‘zając dużo miejsca’, *rozpościerać się* ‘zajmować więcej miejsca’, *rozpostrzać się* ‘być szeroko rozciągniętym’ [SPXVI 36, s. 382–384].

СМОЛЬЩИНА. [?]. [*Шевське начине*] *скоски, белехи и смольщины*. Клим. 219.

Jakieś narzędzie szewskie mające związek ze smołą, z którą może kojarzyć się w ogóle rzemiosło szewca, por. ukr. dial. *смольник* ‘шевец’ [ESUM V, s. 326].

СМЪРЪ. [?]. *Што небожчикъ Тумашъ предокъ Митковъ къ тому дворцу прикупилъ... зо смъромъ челяди неволное, а зо смъромъ клячь рабочихъ*. АЮЗР. I, 57 (1518).

Pol. daw. *zmiara* ‘zmierzona ilość, liczba’ [SW VIII, s. 554], strus. *смѣра* 1) ‘мера, измерение’ (XII); 2) ‘оценочная стоимость’ [XII–XIII – SRJ XXV, s. 158], ros. dial. *смер* ‘задание, норма, выработка’ [SRNG XXXVIII, s. 356], ukr. dial. *змір, змірок* ‘мірка’, *змір’я* ‘вимір’ [ESUM III, s. 481] wskazywałyby na znaczenie ‘odmierzona (ściśle określona) ilość, liczba’.

СТАРОЗАКОНОТЛЪННЫЙ. [?]. *Прійми ласкаве похвалу мою... Паче фъгуръ старозаконотлѣнныхъ*. Пр. Мн. 46.

Złożenie starych *закон + тлѣнный*, por. cs. *старозаконный* ‘dotyczący Starego Testamentu’ [Znosko, 1996, s. 332], *тлѣнный* ‘zniszczalny, śmiertelny’ [tamże, s. 346].

СТИРАЧЬ. [тряпка для витирання?]. [*Шевське начинне*] *стирачь, молотки, винитаки*. Клим. 219.

Jakieś narzędzie szewskie służące albo do ścierania, por. np. ukr. dial. *натирачка* ‘деревяний брусok для пригладжування каблука’, *притирачка, притинок* ‘приладдя шевця’, *стирач* ‘гумка’, albo do wycierania, por. np. ukr. dial. *стир, стирок* ‘ганчірка’, *стирка* ‘тс.’ [ESUM V, s. 558–559]. Bardziej prawdopodobne to pierwsze.

ТОПКА. [?]. [*Шевское начинне*] *винитаки, топки и клесачки*. Клим. 219.

Por. ukr. *топка* ‘пристрій у печі, котельній установі і т. ін. для спалювання твердого, рідкого чи газоподібного палива’ [WTSSUM, s. 1256]. Chodzi najprawdopodobniej o naczynie, w którym coś topiono, rozpuszczano przez podgrzewanie, por. ukr. *топиту* ‘нагріваючи робити м’яким, рідким’ [tamże].

ТРУБНИЦА. [?]. *Котлы горилочныхъ два с трубами и с трубницами*. Пам. III. 72 (1566).

Por. ukr. dial. *трубница* ‘димохід’ [ESUM V, s. 654]. Mowa tu o kotłach do pędzenia gorzałki wraz z rurkami, w tym takimi, które przypominają kominy, wydobywa się z nich bowiem dym (para).

УХВАТЪ. [?]. *Не смотря рядности мѣсткое, але только своих пожитков и ухватов.* Пам. IV, отд. II, 192 (1545).

Derywat wsteczny od *ухватити*, por. ukr. *ухватити* ‘ухопити’ [WTSSUM, s. 1310], со od *хватати*, *хватити* ‘хапати’ [тамże, 1340]. Por. np. ukr. dial. *ухват* ‘хапуга’ [ESUM VI, s. 164].

ХВАТАНЬЙ. Узвезенный? *Дѣвцѣ хватаной шлюбъ давал.* Пал. III, 10 (1586).

SUM XVI–XVII [8, s. 249] podaje nieco obszerniejszy cytat: *Єсли бы попь... на лихву даваль, или дѣвце хватано(и) шлюбъ даваль... на такового мають быти свѣдьки два или три (1586).* Autorzy słownika objaśniają połączenie wyrazowe *дѣвка хватаная* jako ‘нецнотлива дівчина’. Ma to niewątpliwie związek z stpol. *chwatanie (fatanie)* ‘przemoc, gwałt’ „Gwalt albo fatanye dzewycz albo nyewyasth” [SStpol. I, s. 271]. A zatem znaczenie wyjściowe ‘(dziewczyna) poddana przemocy, zgwałcona’.

ЦИНАКСАРЬ. [?]. [*Шевське начине*] *гнипи, драгви, цинаксарь и щетини.* Клим. 219.

Można mieć wątpliwości co do prawidłowego odczytu tego terminu szewskiego. W wydaniu i opracowaniu wierszy Klemensa Zinowjewa wyraz ten ma nieco odmienną lekcję: *цы(к)насаръ* [Czepiha, 1971, s. 137], która wydaje się trafniejsza, można ją bowiem uzasadnić na gruncie języka niemieckiego, por. niem. *Zacke* 1) ‘ostry koniec, szpic; ostry wierzchołek góry (skały)’; 2) ‘kolec, ząb, ząbek (koronki, wideł, widelca)’, *zackig* ‘ząbkowany, zębaty, widlasty’, *Zinke* 1) ‘ostry koniec, ostra odnoga’; 2) ‘koniec, ząb’, *zinkig* ‘zaopatrzone w ostre końce’ oraz *Nase* ‘nos’. Byłby to więc rodzaj prawidła do formowania obuwia o ostrych wydłużonych nosach.

ЦѢППАРЬ. Молотильщик? *Цѣппари и рядовники мають жито и ярини жати.* АЮЗР. II, 133 (1523).

Wywodzenie od ukr. *цин* ‘ручне знаряддя для молотьби’ [ESUM VI, s. 259], pol. *cep* ‘ts.’ napotyka na szereg trudności związanych zarówno z formą, jak i znaczeniem słowa: 1) dlaczego ci, co młóca zboże cepami mieliby je żąć?; 2) ani w języku ukraińskim, ani w polskim raczej nie funkcjonują agentywy pochodne od nazwy tego narzędzia do młócenia zboża, może z wyjątkiem pol. *cepak* ‘młócarz’ [SW I, s. 164]; 3) niejasna jest postać graficzno-fonetyczna wyrazu (podwojenie litery *p*). Wszystko to sprawia, że interpretacja zaproponowana przez J. Tymczenkę budzi opór [zob. Tymczenko, 2002–2003, II, s. 473]. Z drugiej strony niczego innego nie da się tu zaproponować.

ЧОЛОНОКЪ. [?]. *Чолонки фурстальныи, серебромъ облажены*. АЮЗР. II, 124 (1509).

Być może mowa tu o jakimś naczyniu, zrobionym z kryształu i obłożonym srebrem, por. ukr. dial. *чланок* ‘посудина для пиття’, co chyba niezasadnie wprowadza się z pol. *szklanka*, dial. *ćklanka* ‘склянка’ [ESUM VI, s. 333]. Raczej należałoby mieć na uwadze naczynie przypominające łódyczkę, czólenko, por. np. pol. daw. *czolnek* ‘naczynie, z którego kapłan nabiera kadzidło do kadzielnicy, łódka’ [MSZP, s. 43].

ШКАБУРТИНА. Облицовка? *Монтекукули в томъ же окрентъ ранень пушечнимъ ядромъ отломанною зъ окренту шкабуртиною*. Вел. I, 433.

Widać tu oczywisty związek z ukr. dial. *шкабуртина* ‘уламок; шматок’, *шкабати* ‘шкопирдати’, *шкабуртнути* ‘кинути’, *шкабалка* ‘палиця для гри в шкопирту’, co zestawia się z dial. *шкопиртати* ‘кидати палицю так, щоб вона йшла колесом, ударяючися об землю то одним, то другим кінцем’ o dość niejasnej etymologii [ESUM VI, s. 425, 433–434]. Tak więc ranę spowodował odłamek z rozbitego przez kulę armatnią okrętu.

ЯДРОВИЦА. [?]. *Корова одна назбыть* (powinno być: незбыть, por. Тимченко [2002–2003, II, s. 316]: сеголетка) *старая, подъ нею телочка – сеголетка, другая ядровиця, под нею бычокъ сеголетный*. Кн. Луцк., л. 343 об. (1574).

Prawdopodobnie chodzi o krowę młodą, zdrową, wypasioną, por. strus. *ядрый* ‘скорый’ [Фасмер, 1986–1987, IV, s. 548], ukr. *ядерний, ядрений рідко, ядряний* ‘великого розміру (перев. про зерно, насіння і. т. ін.); добірний; великий, яскравий (про небесні світила); здоровий, міцний, кремезний (про людину); лапятий, рясний (про дощ); налитий, соковитий (про плоди, зелень і т. н.); свіжий, прохолодний (про повітря, пору дня чи року і. т. ін.)’ [WTSSUM, s. 1422], gos. *ядрёный* ‘отличный в каком-нибудь отношении: сильный, здоровый и крепкий (о человеке), свежий и чистый (о воздухе), крепкий, настоявшийся (о напитке), крупный и сочный (о плодах), сильный (о морозе)’ [Ожегов, 2003, s. 916], dial. *ядренный* ‘крупный, хрушкой, большой; полный, здоровый, крепкий, матёрый, плотный, сбитый’, pr. *ядренный скот, ядреный парень, девка* ‘здоровый, крепкий’, *ядренный старик* ‘еще свежий, бодрый, ражий’, *ядровитый, ядровистый* ‘прочный, плотный, крепкий, здоровый, не трухлявый’, *Девка ядра как корова* [Даль, 1978–1980, IV, s. 673], pol. daw. *jędrny* ‘niewiotki, zdrowy, silny’ [SPXVI 9, s. 512], ‘krzepki, czerstwy, tęgi’ [SW II, s. 176], *jędrnoszka* ‘kobieta zdrowa, młoda, pełna życia’ [tamże], co z ps. **jędrъньъ* ‘jędrny, krzepki, czerstwy, tęgi’ < **jęдръ* ‘ts.’ [ESSJ VI, s. 66–68; Boryś, 2005, s. 215].

WNIOSKI

Tak więc spośród 56 wyrazów, o których w artykule z 2007 roku napisałem, że „nie poddają się jednoznacznej interpretacji formalnej lub semantycznej”, aż 36 udało się całkowicie lub częściowo rozpoznać i opisać w niniejszej pracy w oparciu o nowe źródła historyczne i etymologiczne języków wschodniosłowiańskich oraz języka polskiego. Należy mieć nadzieję, że z biegiem czasu uda się zidentyfikować także pozostałe 20 słów, które wciąż jeszcze skutecznie strzegą tajemnicy swojej proveniencji.

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

- Czerpiha 1971 – Зиновійв Климентій, 1971, *Вірши. Приповісті посполиті*, підготовка тексту І.П. Чепігі, Наукова думка, Київ.
- ESSJ – *Этимологический словарь славянских языков*, 1974–2014, т. I–XXXIX, Наука, Москва.
- ESBM – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, 1978–2010, т. I–XIII, Навука і тэхніка, Мінск.
- ESUM – Мельничук Олександр та ін., ред., 1982–2012, *Етимологічний словник української мови*, т. I–VI, Наукова думка, Київ.
- HSBM – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, 1982–2014, т. I–XXXIV, Навука і тэхніка, Мінск.
- MSZP – WYSOCKA Felicja, red. nauk., 2003, *Mały słownik zaginionej polszczyzny*, Lexis, Warszawa.
- SPXVI – MAJENOWA Maria Renata, PEŁOWSKI Franciszek, MROWCEWICZ Krzysztof., red., 1966–2012, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, т. I–XXXVI, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- SRJ – *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, 1975–2008, т. I–XXVIII, Наука, Москва.
- SRNG – *Словарь русских народных говоров*, 1965–2016, т. I–ILIX, Наука, Москва–Ленинград (Санкт-Петербург).
- SSN – RÍPKA Ivor, vedecký redaktor, 1994–2006, *Slovník slovenských nářečí*, т. I–II, Veda, Bratislava.
- SStpol. – URBAŃCZYK Stanisław, red., 1953–2002, *Słownik staropolski*, т. I–XI, Instytut Języka Polskiego PAN, Warszawa.

- SUM XVI–XVII – Гринчишин Дмитро Г. ред., 1994–2010, *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, т. I–XV, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів.
- SW – KARŁOWICZ Jan, KRYŃSKI Adam, NIEDŹWIEDZKI Władysław, red., 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, т. I–VIII, Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego Instytutu Popierania Nauki, Warszawa.
- TSBM – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, 1977–1984, т. I–V, Галоўная рэдакцыя Беларускай Савецкай Энцыклапедыі, Мінск.
- WSRP – MIRSKA-LASOTA Halina, PORAWSKA Joanna, 2009, *Wielki słownik rumuńsko-polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- WTSSUM – БУСЕЛ В'ячеслав Т., ред., 2001, *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Перун, Київ–Ірпінь.

BIBLIOGRAFIA

- BAŃKOWSKI Andrzej, 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, т. I–II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- BORYŚ Wiesław, 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- BUFFA Ferdinand, 2004, *Slovník šarišských nářečí*, Náuka, Prešov.
- FAŁOWSKI Adam, 2007, *Wyrazy niejasne w „Materiałach do słownika pisemnej i książkowej ukraińskiej mowy XV–XVIII st.” J. Tunczenki*, „Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis”, nr 124, s. 79–98.
- RIEGER Janusz, 1995, *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*, Semper, Warszawa.
- ZNOSKO Aleksy, 1996, *Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski*, Prawosławna Diecezja Białostocko-Gdańska, Białystok.
- Аркушин Григорій, 2000, *Словник західнополіських говірок*, т. I–II, Вежа, Луцьк.
- БУЛЬКА Аляксандр Н., 1972, *Даўня запазычанні беларускай мовы*, Навука і тэхніка, Мінск.
- ГРИНЧЕНКО Борис, 1996–1997, *Словарь української мови*, т. I–IV, Наукова думка, Київ.

- Даль Владимир И., 1978–1980, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. I–IV, Русский язык, Москва.
- Онишкевич Михайло, 1984, *Словник бойківських говірок*, т. I–II, Наукова думка, Київ.
- ОЖЕГОВ Сергей И., ШВЕДОВА Наталия Ю., 2003, *Толковый словарь русского языка*, Москва.
- ТИМЧЕНКО Євген, 2002–2003, *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.*, т. I–II, підготували до видання В.В. Німчук та Г.І. Лиса, Літопис-XX, Київ–Нью-Йорк.
- ФАСМЕР Макс, 1986–1987, *Этимологический словарь русского языка*, т. I–IV, Прогресс, Москва.

Adam Fałowski

ZE STUDIÓW NAD HISTORIĄ SŁOWNICTWA UKRAIŃSKIEGO

Streszczenie

W 2007 roku ukazał się mój artykuł zatytułowany *Wyrazy niejasne w „Materiałach do słownika писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.” J. Tymczenki*. Staralem się w nim przyjrzeć bliżej 204 wyrazom, które nie zostały zadowalająco zidentyfikowane i zinterpretowane pod względem znaczeniowym lub w ogóle nie podjęto próby takiej interpretacji, co zostało zasygnalizowane znakiem zapytania. W wyniku moich żmudnych poszukiwań liczbę wyrazów nierozpoznanych co do formy lub znaczenia udało się ograniczyć do 56 jednostek. Spośród tych wyrazów, o których w artykule z 2007 roku napisałem, że „nie poddają się jednoznacznej interpretacji formalnej lub semantycznej”, aż 36 udało się całkowicie lub częściowo rozpoznać i opisać w niniejszej pracy w oparciu o nowe źródła historyczne i etymologiczne języków wschodniosłowiańskich oraz języka polskiego. Należy mieć nadzieję, że z biegiem czasu uda się zidentyfikować także pozostałe 20 wyrazów, które wciąż jeszcze skutecznie strzegą tajemnicy swojej proveniencji.

FROM STUDIES OF UKRAINIAN VOCABULARY HISTORY

Summary

My article entitled *Wyrazy niejasne w „Materiałach do słownika писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.” J. Tymczenki* (“Unclear words in *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.* by J. Tymczenko”) was published in 2007. In that article, I took a closer look at 204 words, which hadn’t been identified and interpreted in terms of meaning or had not even been the subject of any attempt at interpretation which. I signaled this with a question mark. As a result of my extensive research, the number words unrecognized in form or meaning has been reduced to 56. Among those 56 words about which in the article of 2007 I wrote: “they do not submit to unambiguous formal or semantic interpretation” as many as 36 have now been completely or partially recognized and described in this paper, based on new historical and etymological sources of East Slavonic and Polish languages. I hope, the remaining 20 words which still successfully guard the secret of their provenance will also be identified at some time.